

DEN TYSTLÅTNA TERRIERN PÅ SÄPO

Han kallades Otto av syskonen, Dan av vännerna, men på jobbet kallade man honom Otto Dan. Han var kriminalkommissarie vid säkerhetspolisen under en tid då bara belackarna sa Säpo (eftersom det förde tankarna till Gestapo). Han jagade spioner mer framgångsrikt än någon annan i landet och förfäktade att de finns i alla samhällsskikt; högre upp är de bara svårare att ringa in. Utan honom hade aldrig överste Stig Wennerström ringats in och gripits den där dagen före midsommarafton för 50 år sedan.

Den juristkommission som utredde fallet Wennerström förstod aldrig varför Otto Danielsson kommit att intressera sig för översten.

Själv tyckte han inte att det var så konstigt.

Han var misstänksam av naturen, tog aldrig ett svar för givet. Han hade sinne för detaljer. Han hade ett minne som är få förunnat.

- Han var ju som en foxterrier, säger en av hans gamla underlydande. Släppte aldrig greppet.

Till det yttre: lång och gänglig, en smula kutryggig, med ett långsmalt ansikte som inte stack ut, en vänlig blick, granskande. Alla som haft med honom i tjänsten att göra beskriver honom på samma sätt: Korrekt och vänlig. Omtänksam. En självklar auktoritet. Och så var det det där att han pratade så tyst, snarast mumlande, så att man fick sitta knäpp tyst på sammanträdena, böja sig framåt för att kunna uppfatta hans ibland långa och vindlande och inte alldeles lättsmälta utläggningar.

I den dagbok han förde mot slutet av sin tjänstgöringstid samsas minnen av spionfall med noteringar om sommarens rekordstora trädgårdsskörd ute vid landstället på Vindö (75 liter hallon!), kommentarer på angrepp mot Säpo med anteckningar om tranbärets arom, rosorna han odlar, försöken att komma till tals med en bofink.

Erfarenheterna från decennier som utredare återkommer: Fastna inte för en teori.

Bättre att göra en sak för mycket än en för lite. Se till att få en pratstund med den som kanske nyss erkänt ett brott.

Han prisar sina år som patrullerande konstapel i Stockholms för då lärde han sig att läsa människors ansikten. Han skriver om utredningen av Dag Hammarskjölds död.

Han hade varit där som svensk observatör. Han menade att vittnena, de afrikanska kolarna, inte förhörts ordentligt, inte respekterats. Han bråkade, förgäves, med UD om saken.

Född 1902 på ett litet jordbruk i Backaryd, Blekinge. Sex år i folkskola, sedan sju år som lantbruksarbetare. 1922 kom han till Stockholm, sökte sig till det militära. Han stannade två år. En logementskamrat minns att Danielsson satt med näsan i en bok så fort det fanns en stund över. Att stå på en kaserngård och ryta passade honom inte. Han antogs vid Stockholmspolisen, påbörjade sin karriär, handplockades till säkerhetspolisen när den formerades strax före andra världskriget. Under kriget arbetade han först mot det nazityska spionaget, snart med ansvar för bekämpandet av de allierades spionage. Sverige var neutralt. Spioner på båda sidor bröt mot svensk lag. "De norska frihetskämparna gav oss en mängd arbete som vi verkställde, med motvilja", som det står i dagboken. Efter kriget sändes han av regeringen till Nürnberg som en av den tre man starka svenska observatörsgruppen. Otto Danielsson, 43, talade engelska, tyska och franska, läste italienska och snart skulle han lära sig ryska. Han förhörde Vidkun Quisling i cellen på Akershus fästning i Oslo. "Jag kom ganska snart på förtrolig fot med Quisling", skriver han i dagboken. När utrikesdepartementet efter sex förlorade år tillsatte en grupp för att utreda Raoul Wallenbergs öde knöts Otto Danielsson till den. Det var han som skickades runt Europa för att förhöra vittnen, skriva rapporter. Hans engagemang fortsatte även när regeringens slocknade under sent sextital; förtvivlad – som Ingrid Carlberg skriver i *"Det står ett rum här och väntar på dig..."* – tog han saken i egna händer, fick rikspolischefen Carl Persson med sig, gjorde egna utredningar. När han först fick upp vittringen på flygöversten Stig Wennerström hade Danielsson blivit chef för den så kallade ryssroteln, det vill säga den avdelning som vakade över sovjetiska ambassadens och handelskontorets förehavanden.

Sommaren 1957 återvände Wennerström till Sverige efter fem år som flygattaché i Washington, tre år i Moskva. Journalister mötte honom på kajen i Göteborg eftersom dottern Christina orsakat uppståndelse genom att rymma med en ung amerikan. Otto Danielsson läste artiklarna, mindes Wennerström som ett namn i en utredning elva år tidigare; han hade haft outredda förbindelser med både tyskar och ryssar

under kriget, antagligen lämnat uppgifter till Tyskland, men aldrig gripits – oklart varför. Denne man hade alltså gjort diplomatisk karriär, blivit flygattaché. Otto Danielssons nyfikenhet var väckt.

Det inträffade också ett par andra saker, snart en uppgift om att Wennerström setts stiga in i den sovjetiske militärattachén Semjon Jusjtjenkovs bil efter en tillställning och just denne Jusjtjenkov hade Danielsson grubblat över: en general som militärattaché tillhörde ovanligheterna, nu på fjärde året i Sverige. Sin första promemoria i fallet skrev Otto Danielsson en bit in på 1958 efter ett besök hos major Per Elof Vingren, säkerhetsansvarig på Förvarets kommandoexpedition, Stig Wennerströms arbetsplats efter återkomsten till Sverige. En knackning på dörren, på tröskeln en högre gråhårig man i flygvapnets mörkblå uniform. Innan Vingren hunnit presentera dem för varandra hade mannen kastat en blick på Danielsson, tagit ett steg tillbaka och stängt dörren.

– Ja du vet väl att det där var överste Wennerström, sa Vingren.

– Nej, sa Danielsson, jag har aldrig träffat honom tidigare.

I sin promemoria skrev han att han utväxlat ett ögonkast med Vingren, observerat att denne varit ”på alerten i viss mån”, att de båda antagligen tänkt på misstankarna som funnits kring Wennerströms person.

Efteråt skulle han säga att Wennerströms agerande – ett steg tillbaka i stället för att stiga in och hälsa – hade gjort honom misstänksam. Hade Wennerström förstått att han var polis?

Men det var när Otto Danielsson till sist fick flygöverstens akt på sitt bord – den hade varit försvunnen, återfanns slutligen i ett skåp på försvarsstaben – som han blev bekymrad. Bland handlingarna fanns en promemoria från 1947, skriven av överstelöjtnant Stig Wennerström. Den handlade om frågor ryssarna ville ha svar på: svenska flygfälts anpassning till amerikanska behov, svenska piloters taktiska skicklighet, lämpliga platser för luftlandsättning och så vidare. Svaren, skrev Danielsson i sin andra promemoria, kunde de knappast inhämta på laglig väg. Frågorna måste Wennerström ha fått av den ryske flygattachén, knappast utan att lämna något i utbyte. Kanske hade han gjort det med tillstånd av flygledningen och det borde man kunna ta reda på. Alternativet? Det skulle bli betydligt svårare att ta reda på.

Så startade den största spionutredningen i svensk historia som fem år senare ledde till gripandet av överste Stig Wennerström, hans erkännande och dom till livstids fängelse. Under vägen hade man skrapat ihop "ytterst små, små korn" – för att låna ett uttryck av Otto Danielsson – och det handlade om sånt som hans många privata resor i Europa, en kurs i mikrofilmsfotografering (ingen hade sett honom med en kamera), en "otillbörlig nyfikenhet" på sånt som inte angick honom, hans och hustruns dyrbara livsstil. Också en utskällning av en överste som fjäskat för ryssarna. Det visar väl i alla fall att han inte är någon ryssvän, sa någon. Tvärtom, sa Otto Danielsson, denne kontrollerade människa, van vid att umgås med ryssar, gör inte så för en skitsak såvitt han inte maskerar något eller befinner sig under stark psykisk press.

Ett problem var att Wennerström skulle träffa ryssar i tjänsten. Svårt att se om något överlämnades.

Allt fler informerades om misstankarna. Bostads- och arbetstelefon började avlyssnas. Man ville in i villan på Skirnervägen i Djursholm, kontaktade därför i maj 1963 en kvinna vid namn Carin Rosén som tre gånger i veckan städade hos Wennerström. Det var Otto Danielsson som först pratade med henne. En månad senare hittade hon filmrullar i kutterspånnet på vinden. Nästa morgon greps han på Riksbron.

Också med Stig Wennerström fick sig Otto Danielsson en pratstund. De höll kontakt, träffades ibland efter frigivningen. Stig Wennerström skriver i sina memoarer *Från början till slutet* om hemkomsten från USA:

Jag skulle känt mig betydligt mindre lugn och harmonisk om jag vid den tidpunkten vetat att en person vid namn Otto Danielsson – kriminalkommissarie vid Säpo – existerade. En försynt och tillbakadragen man som verkade i hemliga polisens allra mest fördolda. En intellektuell, mycket kunnig och mycket begåvad man. Jag lärde känna honom senare, det är så jag minns honom.

Wilhelm Agrell berättar i sin bok *Venona. Spåren från ett underrättelsekrig* om hur Otto Danielsson efter flera år fick fram ett åtminstone indirekt erkännande av författaren och journalisten Gusti Stridsberg om att hon verkligen varit KGB-agent under kriget, kanske den mest betydelsefulla i Sverige. Han väntade ut henne. Hon saknade

honom, ringde då och då för att få en pratstund. Fallet var avslutat, men alltid kom han.

I dagboken skriver han att han aldrig nekat ett samtal med en människa som sökte honom.

Med Maj von Dardel, Raoul Wallenbergs mamma, höll han kontakt ända fram till hennes död. Själv avled han 1985 utan att skriva sina memoarer.

Anders Sundelin

Fokus 25/2013